

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA KOGNITIV JARAYONLARNI RIVOJLANISHINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Rasulov Jasur Saparovich
Navoiy davlat universiteti psixologiya kafedrası v.b dotsenti
Doniyeva Gulnoza G'ayrat qizi
Navoiy davlat universiteti
70110201 – Ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta'lim)
1-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv jarayonlarni rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil etilgan. Tadqiqotda diqqat, xotira, tafakkur, nutq va idrok jarayonlarining yoshga xos rivojlanish xususiyatlari ochib berilgan. Shuningdek, maktabgacha yosh davrida o'yin faoliyatining kognitiv jarayonlar rivojiga ta'siri hamda ta'lim muhitining ahamiyati ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Maqola maktabgacha ta'lim amaliyotida kognitiv rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: maktabgacha yosh, kognitiv jarayonlar, xususiyat, diqqat, xotira, tafakkur, nutq, o'yin faoliyati.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности развития когнитивных процессов у детей дошкольного возраста с научно-педагогической точки зрения. Анализируются возрастные особенности развития внимания, памяти, мышления, речи и восприятия. Также обоснована роль игровой деятельности и образовательной среды в развитии когнитивных процессов детей дошкольного возраста. Материалы статьи могут быть использованы в практике дошкольного образования для повышения эффективности образовательного процесса.

Ключевые слова: дошкольный возраст, когнитивные процессы, внимание, память, мышление, речь, игровая деятельность.

Annotation. This article analyzes the characteristics of cognitive process development in preschool children from a scientific and pedagogical perspective. The

study examines age-related features of attention, memory, thinking, speech, and perception. In addition, the role of play-based activities and the educational environment in the development of cognitive processes is substantiated based on scientific sources. The article is aimed at improving the effectiveness of preschool education by considering cognitive development characteristics.

Keywords: preschool age, cognitive processes, attention, memory, thinking, speech, play activity.

Ma'lumki, jamiyatning barqaror rivojlanishi va inson kapitalini shakllantirish ta'lim tizimining sifatiga bevosita bog'liq bo'lib, ayniqsa maktabgacha ta'lim shaxsning intellektual va ijtimoiy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishga oid farmon va qarorlarida bolalarning har tomonlama rivojlanishi, ularning intellektual salohiyatini oshirish va ta'lim mazmunini zamonaviy talablarga moslashtirish vazifalari belgilangan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv jarayonlarning rivojlanish xususiyatlarini o'rganish nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy ahamiyatga ega, chunki ular keyingi ta'lim bosqichida muvaffaqiyatli o'qish, ijtimoiy moslashuv va mustaqil fikrlashga tayyorlashda asosiy omil hisoblanadi.

Maktabgacha yosh davri bolalarda kognitiv jarayonlarning jadal rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Ilmiy tadqiqotlarga ko'ra, inson miyasining asosiy funksional tuzilmalari va intellektual salohiyatining katta qismi aynan 0–7 yosh oralig'ida shakllanadi[1]. Shu sababli ushbu davrda bolalarning bilish jarayonlarini maqsadli rivojlantirish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi.

Amerikalik olim B. Blumning tadqiqotlariga ko'ra, shaxs intellektual rivojlanishining 70–80 foizi 5 yoshgacha bo'lgan davrda shakllanadi[2]. Bu holat maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonini ilmiy asosda tashkil etish zarurligini ko'rsatadi.

Kognitiv jarayonlar tarkibiga diqqat, xotira, idrok, tafakkur, nutq va tasavvur kirib, ular o'zaro uzviy bog'liq holda rivojlanadi[3]. Ushbu jarayonlarning muvofiq rivojlanishi bolaning intellektual faolligi va bilishga bo'lgan qiziqishini belgilaydi. L.S. Vygotskiy ta'lim va rivojlanish o'rtasidagi munosabatni ilmiy asoslab, bolaning kognitiv rivojlanishi kattalar bilan hamkorlikdagi faoliyat jarayonida amalga oshirishini

ta'kidlaydi. Uning fikricha, bolaning imkoniyatlari "yaqin rivojlanish zonasi" orqali kengayib boradi[4].

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv jarayonlarni rivojlantirishda o'yin faoliyati yetakchi ahamiyatga ega. D.B. Elkonin o'yinni bolaning asosiy faoliyat turi sifatida baholab, aynan o'yin jarayonida tafakkur, tasavvur va nutq faol rivojlanishini ta'kidlaydi[5]. Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, o'yinli metodlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda bilimlarni o'zlashtirish samaradorligi 40–60 foizga oshadi.

Diqqat-ma'lumotlarga e'tibor qaratish qobiliyatidir. Maktabgacha davrda diqqat asta-sekin mustahkamlanadi. Dastlab bolalar qisqa muddatga e'tibor qarata oladi, keyinchalik esa murakkab vazifalarni bajarishda diqqatni uzoq vaqt ushlab turadi. Bu jarayon o'yinlar, topshiriqlar va muloqot orqali mustahkamlanadi. Masalan, qoidalar asosida o'ynaladigan o'yinlar diqqatni yo'naltirishga yordam beradi. Diqqat jarayonining rivojlanishi maktabgacha yosh davrida muhim ahamiyat kasb etadi. Psixologik tadqiqotlarga ko'ra, 3–4 yoshli bolalarda diqqatning davomiyligi 5–7 daqiqa, 5–6 yoshda esa 10–15 daqiqa davom etadi[6]. A.N. Leontev diqqatning faoliyat jarayonida shakllanishini ta'kidlab, bolani faol ishtirok etishga undovchi metodlar diqqatni rivojlantirishda samarali ekanligini qayd etadi[7].

Xotira - o'tkazilgan tajriba va bilimlarni saqlash va qayta ishlashdir. Kichik yoshda operativ xotira jarayoni juda faol bo'ladi, chunki bolalar yangi ma'lumotlarni tez o'zlashtiradi. Ular odatda takrorlash va o'yin orqali yangi bilimlarni mustahkamlashadi. Xotira rivojlanishi bilan bog'liq o'yinlar va vazifalar orqali bolaning eslab qolish qobiliyati oshadi. Xotira jarayonining rivojlanishida maktabgacha yoshdagi bolalarda obrazli va mexanik xotira ustun hisoblanadi. A.A. Smirnovning fikricha, rasm, she'r, qo'shiq va o'yin orqali berilgan axborot bolalar xotirasida uzoq muddat saqlanib qoladi[8].

Tasavvur - tasvirlarni yaratish va ularni ruhiy qayta ishlash qobiliyatidir. Tasavvur bolalarning kreativ faoliyatida muhimdir. 3–6 yosh oralig'ida bolalar tasavvur orqali dunyoni modellaydi, o'yinlarda rollarni ijro etadi va yangi g'oyalarni hosil qiladi. Bu jarayon nutq, ijodiy tasvir chizish va dramatik o'yinlar orqali faol rivojlanadi.

Fikrlash – mantiqiy aloqalarni topish, muammoni hal qilish qobiliyatidir. Maktabgacha yoshda bolalar oddiy sabab-natija munosabatlarini anglashni o'rganadi. Ular muammoli vaziyatlarda variantlar yaratadi, kontrast va taqqoslash qiladi. Bu

fikrlash jarayoni o'yinlarda strategiyalar tuzish, konstruktiv o'yinchoqlar bilan ishlash orqali mustahkamlanadi.

Nutq – muloqot va fikrni ifodalash vositasi. Nutq kognitiv jarayonlarning yetakchi ko'rsatkichi hisoblanadi. Maktabgacha yoshda bola nutqining fonetik, leksik va sintaktik qirralari boyiydi. Savol-javoblar, hikoya aytish, she'rlar yodlash va dialoglar nutq orqali fikrlashni kuchaytiradi. Tadqiqotlarga ko'ra, 5–6 yoshli bolaning faol lug'ati o'rtacha 3000–4000 so'zdan iborat bo'ladi. S.L. Rubinshteyn nutq va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni asoslab, nutqi rivojlangan bolalarda mantiqiy fikrlash tezroq shakllanishini ta'kidlaydi[9].

Kognitiv jarayonlarni qo'llab-quvvatlash usullari:

1. O'yinli faoliyat.

O'yinlar orqali bolalar muhim kognitiv ko'nikmalarni o'zlashtiradi — diqqatni saqlash, xotirani yaxshilash va muammoni hal etish.

2. Nutqiy muloqotni rag'batlantirish.

Savollar berish, hikoya tuzish va suhbatlar bolaning fikrlashini va tilni mustahkamlaydi.

3. Tashabbuskor vazifalar.

Bolaning mustaqil qaror qabul qilishi va ijodiy yechimlar topishiga imkon beruvchi topshiriqlar kognitiv jarayonlarni rivojlantiradi.

4. Ta'lim resurslari.

Puzzle, qurilish to'plamlari, ranglar va shakllar bilan ishlash orqali mantiqiy fikrlash va tasavvur rivojlanadi.

Shuningdek, kognitiv jarayonlarning rivojlanishida ta'lim muhiti va tarbiyachining roli muhim hisoblanadi. N. Sodiqovanning ta'kidlashicha, maktabgacha ta'lim muassasasida tashkil etilgan rivojlantiruvchi muhit bolaning diqqat, xotira va tafakkurini rivojlantirishda muhim omil sanaladi.

XULOSA. Maktabgacha yosh davri bolalarda kognitiv jarayonlarning rivojlanishi jadal bo'lib, bu davr bolaning intellektual salohiyati va bilish qobiliyatining shakllanishida muhim hisoblanadi. Diqqat, xotira, tafakkur, nutq va tasavvur kabi kognitiv jarayonlar o'zaro uzviy bog'liq holda rivojlanadi, bu esa bolalarning bilishga bo'lgan qiziqishi va intellektual faolligini belgilaydi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida o'yin faoliyati kognitiv jarayonlarning shakllanishida yetakchi vosita hisoblanadi, chunki o'yin orqali bolalar tafakkur, nutq

va tasavvurini rivojlantiradi va bilimlarni samarali o'zlashtiradi. Shuningdek, rivojlantiruvchi ta'lim muhiti va tarbiyachining faoliyati bolalarning kognitiv salohiyatini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv jarayonlarni ilmiy asosda rivojlantirish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish va bolalarni keyingi ta'lim bosqichlariga muvaffaqiyatli tayyorlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Rubinshteyn S.L. Osnovy obshchey psikhologii — Moskva: Uchpedgiz, 1940
2. Bloom B.S. Stability and Change in Human Characteristics — New York: Wiley, 1964
3. Leontev A.N. Faoliyat. Ong. Shaxs — Moskva: Politizdat, 1977
4. Vygotskiy L.S. Psikhologiya razvitiya rebyonka — Moskva: Pedagogika, 1984
5. Elkonin D.B. Psikhologiya igry — Moskva: Pedagogika, 1999
6. Leontev A.N. Faoliyat nazariyasi — Moskva: Nauka, 1983
7. Smirnov A.A. Xotira psixologiyasi — Moskva: Prosveshcheniye, 1981
8. Rubinshteyn S.L. Psikhologiya myshleniya i rechi — Moskva: Nauka, 1989
9. Sodiqova N. Maktabgacha pedagogika — Toshkent: Fan va texnologiya, 2018